

Wprowadzenie

Z początkiem XIX wieku kwestie językowe stały się w Finlandii przedmiotem żywych sporów, które, jako istotny element szerszej debaty nad tożsamością Finów, odegrały poważną rolę w rozwoju tamtejszego ruchu narodowego. Ich przedmiotem bywały różne, często wzajemnie posplatane zagadnienia – związek języka z narodem, urzędowy status języka fińskiego w Finlandii i jego pozycja wobec używanego przez większość elit języka szwedzkiego, a także nabrzmiewający stopniowo wraz ze społecznym i kulturowym awansem fińszczyzny problem normy językowej.

Główny temat mojej pracy stanowią lokalne spory toczące się w ramach konkretnego ruchu narodowego; w gruncie rzeczy jednak interesuje mnie nie tyle historia działalności na rzecz fińszczyzny oraz przemian, jakie w związku z ową działalnością zachodziły w samym języku, ile raczej ogólniejsze wyobrażenia o naturze języka, będące tłem obu tych procesów. Wypowiadając się na temat roli fińszczyzny dla tożsamości narodowej, na temat jej pozycji i prestiżu, oraz – co szczególnie ważne – spierając się o jej najbardziej pożądaną formę, działacze fińskiego ruchu narodowego wychodzili z pewnych wcześniejszych założeń na temat roli języka w ludzkim życiu, jego relacji do umysłu i władz poznawczych, a także wpływu na kształtowanie się zbiorowych tożsamości.

Owe wstępne przeświadczenia kształtowały się pod wpływem doraźnych uwarunkowań i zapotrzebowań socjopolitycznych; w niemaleń mierze wpisywały się też jednak w szerszy kontekst trendów kulturowych swojego czasu. Charakter fińskiej debaty, podobnie jak i samego fińskiego nacjonalizmu, nie sta-

nowi szczególnego ewenementu na tle ówczesnej Europy. Mniej więcej w tym samym czasie bądź niewiele później kwestie języka i tożsamości w dość podobny sposób zajmowały inteligencję estońską, łotewską, litewską, czeską, słowacką, norweską, irlandzką czy grecką. Historię fińskich sporów o język narodowy można potraktować jako ilustrację szerszego zjawiska – mam na myśli oddziaływanie pewnego trendu w myśleniu o języku, naturze ludzkiej i wspólnocie. Trend, o którym mowa, łączył elementy myśli oświeceniowej i romantycznej; najwcześniej oddziałał w Niemczech, silnie zaznaczając swoją obecność w tamtejszej kulturze filozoficznej i literackiej, w refleksji antropologicznej i estetycznej. W niemałym stopniu wpłynął też na rozwój systematycznych badań nad językiem i kulturą, które stopniowo wyodrębniły się z owego konglomeratu jako samodzielne nauki szczegółowe. Do najważniejszych pionierów tego nurtu należeli myśliciele niemieccy z drugiej połowy XVIII i pierwszej połowy XIX stulecia, przede wszystkim Johann Georg Hamann i Johann Gottfried Herder, których myśl oddziaływała silnie na kolejne pokolenie niemieckich intelektualistów. Bracia Grimmowie, Schleglowie, a zwłaszcza Wilhelm von Humboldt, zajmując się kulturą ludową i filozofią języka, stali się zarazem pionierami etnografii i językoznawstwa historyczno-porównawczego. Dzięki twórczości autorów w rodzaju Fichtego, herderowskie koncepcje języka i kultury oraz ich roli wspólnototwórczej stały się w Niemczech przedmiotem politycznej utylizacji. Połączona z aspiracjami społeczno-politycznymi, tradycja ta zaczęła zyskiwać popularność w środowiskach inteligenckich innych części Europy, zwłaszcza w regionach postrzeganych jako peryferie kontynentu – by dla wielu ruchów narodowych stać się istotnym elementem ideowego zaplecza. Wywodzące się z tej tradycji intuicje, rozpowszechnione za pośrednictwem dziewiętnasto- i dwudziestowiecznych instytucji narodowych – przede wszystkim szkolnictwa – po dziś dzień wywierają istotny wpływ na potoczne myślenie o języku i tożsamości.

Omawiając dyskusje fińskich narodowców na temat języka, chciałbym więc zwrócić szczególną uwagę na coś, co stanowi

wspólny element dziejów nacjonalizmu w Finlandii i pokrewnych ruchów w regionie. Przede wszystkim chodzi mi o wpływ, jaki na kształtowanie się fińskich wyobrażeń o języku i jego „charakterze narodowym” wywarła myśl niemiecka z tego okresu; a także o sposoby jej adaptacji do warunków, w których rozwijał się fiński nacjonalizm. Interesuje mnie, w jakiej mierze poglądy fińskich działaczy w kwestiach językowych – ich wyobrażenia językowej „rodzimości” – kształtowały się w ramach tradycji zapoczątkowanej przez Hamanna i Herdera, pod jakim zaś względem od tej tradycji się oddalały. W tym właśnie kontekście zamierzam przyjrzeć się związkom między rozwojem badań naukowych nad językiem fińskim a działalnością na rzecz jego rozwoju i awansu społeczno-kulturalnego. Z jednej strony mam tu na myśli zainteresowanie, jakim cieszył się rozwój fennistyki i ugrofennistyki w kręgach narodowo usposobionej inteligencji, z drugiej zaś nacjonalistyczne motywacje samych językoznawców – a także nierzadkie, w istocie dość standardowe sytuacje, gdy te same osoby występowały w rolach badaczy i działaczy. Kontekst ten pozwala, jak sądzę, ująć rozważania nad lokalnymi dylematami fińskiej inteligencji nieco szerzej – jako przyczynek do badań nad koncepcją, za której pośrednictwem historia nauki o języku splata się osobliwie z dziejami nacjonalizmu. Mam na myśli koncepcję „języka narodowego”, czyli ideę szczególnego, dwustronnego związku między językiem a narodem – zarówno między istnieniem odrębnego języka a istnieniem narodu jako całości, jak i między językiem a tożsamością narodową jednostek.

Jakkolwiek zatem praca związana jest tematycznie z językiem fińskim, w gruncie rzeczy nie jest pracą „o języku” w ścisłym tego słowa znaczeniu – raczej o wyobrażeniach języka i o sposobach jego przedstawiania. Koncepcja języka narodowego jest niewątpliwie koncepcją języka, toteż jej geneza przynależy do dziejów językoznawstwa, a poprzez badania socjolingwistyczne funkcjonuje w nim do dziś. Zakłada jednak pojęcie narodu – dlatego jest również koncepcją wspólnoty, i jako taka odegrała ważną rolę w rozwoju wielu ruchów narodowych, tworząc jeden z kluczowych elementów lansowanej przez nie

formuły tożsamości. Nierzadko zresztą odgrywa tę rolę w dalszym ciągu, współkształtując potoczne przekonania o kryteriach przynależności do narodu. Początek systematycznych badań historycznych i porównawczych nad językiem zbiega się w czasie z narodzinami nowoczesnego nacjonalizmu; w istocie społeczna i polityczna rola języka wielokrotnie stanowiła sprzyjający czynnik dla rozwoju tych badań, zarazem silnie wpływając na ich charakter. W tym sensie ideę języka narodowego można potraktować jako jeden z tych punktów stycznych, gdzie historia refleksji nad językiem, a nawet językoznawstwa jako niezależnej nauki, wpisuje się bezpośrednio w zakres historii idei. Chodzi o dzieje pewnej koncepcji języka, która kształtowała się po części w ramach ogólnych rozważań nad językiem „jako takim” (tu szczególnie silny był wpływ wspomnianych myślicieli niemieckich), po części zaś w odniesieniu do konkretnych języków, między innymi fińskiego. Zajmując się tą koncepcją, trudno nie uwzględniać perspektywy językoznawczej; element lingwistyczny wiąże się tu jednak nie tyle z nauką o języku *sensu stricto*, co raczej z pograniczem językoznawstwa i nauk społecznych.

Mówiąc konkretniej, odwołuję się w tej pracy przede wszystkim do dwóch kontekstów badawczych. Pierwszy z nich stanowią prace autorów znanych jako twórcy całościowych ujęć problematyki narodowej – przede wszystkim Ernesta Gellnera, Benedicta Andersona, Erica Hobsbawma i Miroslava Hrocha. Badacze ci nie tworzyli nigdy zwartej szkoły – dzielą ich zarówno wnioski, jak i macierzyste dyscypliny naukowe, punkty wyjścia oraz metody badawcze. Mimo to ich twórczość tworzy pewien wspólny krąg myślenia o kwestiach narodowych; elementem łączącym często rozbieżne poglądy jest zasadnicze przekonanie, że współczesny sens „narodu” ukształtował się w niezbyt odległej przeszłości, a wszelkie badania nad tym pojęciem powinny uwzględniać kontekst przemian modernizacyjnych, warunkujących jego znaczeniową ewolucję. Kontekst drugi należy do obszaru socjolingwistyki, a wyznaczają go badania nad genezą norm językowych oraz ich funkcjami społecznymi wobec „niestandardowych” wariantów mówionych. W szczególności

chodzi mi o autorów, którzy, jak Einar Haugen, czy Joshua A. Fishman, szczególną uwagę poświęcają tzw. planowaniu językowemu [*language planning*], czyli świadomym, realizowanym w sposób odgórny i zinstytucjonalizowany procesom kształtowania i pielęgnacji określonych wzorców językowych.

Naród i nacjonalizm

Badania nad kwestiami narodowymi nigdy nie miały charakteru całkiem akademickiego; można wręcz powiedzieć, że należą do szczególnie mocno uwikłanych w rzeczywistość poznaną naukową. Zagadnienia te stały się przedmiotem teoretycznych rozważań mniej więcej w tym samym czasie, kiedy kategoria narodu zaczęła zajmować istotne miejsce w europejskim dyskursie politycznym jako jeden z głównych wyznaczników politycznej podmiotowości. Mniej więcej do połowy XX wieku refleksja narodoznawcza, jeżeli pominąć pionierów w rodzaju Floriana Znanickiego, dość rzadko bywała domeną socjologów¹; kształtowała się raczej na niewralgicznym pograniczu historiografii, etnografii i myśli politycznej. Zwykle oddziaływały też na nią aktualne wyobrażenia o społecznej roli uczonego, toteż spory o sens kluczowych pojęć toczyły się w pół drogi między akade-

¹ J. Szacki, *O narodzie i nacjonalizmie*, „Znak” 1997, nr 3, s. 6–8. Wypada dodać, że Znanicki jest jednym z wielu przykładów silnej i stosunkowo wczesnej obecności zagadnień narodowych w polskiej tradycji socjologicznej – jej zainteresowanie tymi kwestiami datuje się co najmniej od czasów Bolesława Limanowskiego i Ludwika Gumplowicza. Joanna Kurczewska zwraca uwagę na prekursorski charakter niektórych polskich prac z pierwszej połowy XX wieku wobec wpływowych koncepcji zachodnich z późniejszego okresu. Zob. J. Kurczewska, *Naród w socjologii polskiej: od Józefa Supińskiego do Aleksandra Hertza*, [w:] tejsze (red.), *Dusza społeczeństwa. Naród w polskiej myśli socjologicznej*, Warszawa 2002, s. 6–8 i n. do 30; o pionierstwie polskiej socjologii napomyka Jerzy Jedlicki, *Nacjonalizm, patriotyzm i inicjacja kulturowa*, „Znak” 1997, nr 3, s. 51. W sprawie problematycznej obecności zagadnień narodowych w socjologii zob. też Z. Bokszański, *Tożsamości zbiorowe*, Warszawa 2005, s. 101–107.